

Duurzaam Door: zelfgeorganiseerde zelfredzaamheid!?

Oprachtgever: AgNL (Ad Bijma en Theo van Bruggen)

Datum: 12 december 2014

Het kennisprogramma Duurzaam Door met aandacht voor sociaal leren voor de groene economie is vorig jaar van start gegaan. Het programma wil op een nieuwe manier duurzaam gedrag stimuleren. Duurzaam Door is nieuw in visie, maar ook in financiering: subsidies van overheden stagneren, zelf georganiseerde nieuwe verdienmogelijkheden zijn nodig om de toekomst te overleven.

Dit essay geeft op hoofdlijnen inzicht in de belemmeringen die partijen in de praktijk ervaren met de implementatie van Duurzaam Door. Meer specifiek bij het werken met nieuwe verdienmogelijkheden. Tijdig zicht op deze belemmeringen biedt de programmaleiding en partners van Duurzaam Door mogelijkheden om bij te sturen. Een kans is om vroegtijdig te leren van succesvolle voorbeelden.

1. De essentie

Op een congres van BZK en AgNL "Anders denken, anders doen" (30 sept. 2013) over de toekomst van de stedelijke vernieuwing, noemde trendwatcher Carl Rohde drie trends:

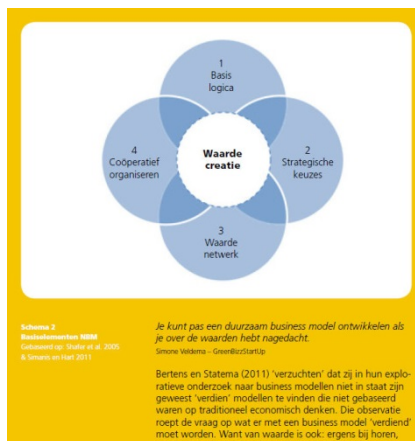
- Burgers die hun directe leefomgeving zelf willen vormgeven, los van de banken, de projectontwikkelaars, de verzekeraars en een deel van de overheid.
- Burgers die zelf hun energie, voedsel en zorg organiseren. Niet alleen omdat de subsidies stagneren. Maar ook omdat ze hun (lokale of regionale) wereld in eigen hand willen houden.
- De toenemende behoefte om 24 uur per dag en zeven dagen per week digitaal met elkaar verbonden te zijn via sociale media.

Zelfgeorganiseerde zelfredzaamheid: een vorm van emancipatie door zelfbewuste burgers? Kleine lokale initiatieven zoals repair cafés, energie coöperaties, stadslandbouw en Groen Dichterbij: ze laten zien dat mensen hun directe leefomgeving zelf willen inrichten. Dit vraagt een proactieve, ondernemende houding en eigen initiatief in het creëren van die 'eigen wereld'.

Rita ten Dam (provincie Gelderland) over zelforganisatie: "Je ziet het om je heen. Mensen halen zelf het initiatief naar zich toe. Het mesoniveau van gemeenten en provincies is essentieel om dit te faciliteren. Maar dan op een nieuwe 3.0 manier".

In deze tijden van crises ontstaan nieuwe economische principes. Geld is inmiddels (zeer) schaars: subsidies zijn afgeschaft. Een dergelijk perspectief biedt – zoals in andere sectoren –

ook kansen. De noodzaak om samen te werken in lokale of regionale netwerken of duurzaamheidsknooppunten is groot. Wat houdt de partners van Duurzaam Door tegen? Het draait steeds meer om ruilen, delen, lenen en leasen: ook wel de ‘Weconomy’ genoemd (Jan Jonker, 2012). En tevens is de creatie van waarden in nieuwe verdienmodellen van belang (Nuiver et al, 2012). Van een tijd waarin kapitaliseren de boventoon voert naar een tijd om je auto te delen in ruil voor bijvoorbeeld tuinonderhoud.

“Delen en ruilen is het nieuwe vermenigvuldigen” volgens Bowine Wijffels, adviseur.

Het in 2013 door de Tweede Kamer vastgestelde uitvoeringsprogramma voor Duurzaam Door richt zich op het versterken van vaardigheden om huidige en toekomstige generaties goed voor te bereiden op de ‘participatie samenleving’ (ministerie EZ, 2013).

2. **Praktijk van alledag weerbarstig**

Sleutelpersonen uit de wereld van Duurzaam Door vertelden in korte interviews over hun ervaringen van alledag met het nieuwe kennisprogramma Duurzaam Door. Ook vroeg ORG-ID naar hun ervaring met nieuwe verdienmogelijkheden. Wat valt op in de gesprekken?

Eerst enkele generieke waarnemingen. *Samenwerken* met andere partijen komt over het algemeen goed van de grond. Het beleid van 2008 tot 2012 met het arrangementenmodel van NME helpt partijen! De beweging van samenwerken naar daadwerkelijk werken in nieuwe netwerken - *samenwerken 3.0* - staat op ontkiemen. Enkele provincies faciliteren al enige tijd nieuwe netwerkinitiatieven. Het draait om ontmoeten, inspireren en kennis delen op een innovatieve manier. De transitie naar een *netwerksamenleving* is voelbaar.

Netwerksamenleving. *Verbinden van initiatieven van onderop, van personen en netwerken. De provincies die wij spraken (Gelderland, Noord-Brabant en Zeeland) zetten in op netwerk sturing. Door te kiezen voor jongerenparticipatie, netwerken te verbinden en aansluiting te zoeken bij lokale initiatieven (burgerparticipatie). En door te zoeken naar allianties, streeknetwerken en uitvoeringscoalities om nieuwe initiatieven daarbij aan te sluiten. Kortom: sociale innovatie als hoofdpijler in het programma Duurzaam Door krijgt vorm.*

Praktijkervaring met *nieuwe verdienmogelijkheden* blijkt bij enkele organisatie uit de wereld van Duurzaam Door ruim aanwezig te zijn. Deze organisaties werken zoveel mogelijk met publiek-private projectfinanciering of publiek-private samenwerking door uitruil van netwerkinformatie voor zelffinanciering (Weconomy).

“Het Natuur en Milieu Centrum Haarlemmermeer (NMCH) zoekt altijd aansluiting met andere programma’s en werkt vanaf de start in 2009 veel samen. Het NMCH zoekt naar partijen in de omgeving die kunnen bijdragen aan een project met expertise, materialen of financiering. Voor elk project wordt een business model gemaakt”. Aldus de directeur Arjanne Lagendijk.

In het kader hieronder vindt u enkele voorbeelden van nieuwe verdienmogelijkheden. Deze en andere voorbeelden kunnen leerzaam zijn voor andere organisaties die partner zijn in het programma Duurzaam Door. Een compleet overzicht is opgenomen in bijlage 4.

Kader 1 ‘Samenwerken voor nieuwe verdienmogelijkheden: enkele voorbeelden’

Natuur en Milieu Centrum Haarlemmermeer (NMCH) heeft samen met een projectontwikkelaar die een kantorencomplex bouwde volgens ‘cradle-to-cradle’ principes de ‘*kidz SHARE award*’ Haarlemmermeer bedacht: kinderen uitdagen om het meest duurzame kantoor te bedenken. Daarmee kunnen zij een prijs winnen. Het initiatief gaf veel spin-off. De projectontwikkelaar wil als volgende stap met een educatie-ontwikkelaar een magazine over ‘earthships en C2C principes’. De gemeente betaalt de inzet van NMCH en de projectontwikkelaar betaalt de educatie materialen.

Veldwerk Nederland heeft een *samenwerkingsverband met de PABO te Leiden*. Binnen het Lectoraat Natuur en Ontwikkeling Kind is het doel om praktijkgericht onderzoek te plegen naar de effecten van een natuurlijke omgeving op de ontwikkeling van het kind en het sociaal pedagogisch klimaat in de klas. Via het lectoraat maakt Veldwerk Nederland gebruik van nieuwe financieringsbronnen zoals het ministerie van OCW. Als sociaal ondernemer is Veldwerk Nederland risicodragend in het project gestapt.

Natuur en Milieu Overijssel heeft een samenwerking met een fabrikant van LED-verlichting. De fabrikant draagt financieel bij in ruil voor gebruik making van netwerkinformatie van NMO.

Op basis van het beperkte aantal (want 9) gesprekken lijkt de beweging van samenwerken naar waardencreatie en meer ondernemerschap hier en daar zeker van de grond te komen. Er zijn succesvolle voorbeelden waar andere organisaties uit de wereld van Duurzaam Door hun voordeel mee kunnen doen. De provincies zouden een faciliterende rol kunnen vervullen in het stimuleren van het gedachtengoed van nieuwe verdienmogelijkheden in hun regio’s.

Maar partijen in het veld lijken het gat dat subsidievermindering achterlaat (voorlopig) niet te kunnen dichten. De kanteling lijkt voor de sector een zoekproces met veel vraagtekens. Een proces ook waarbij de mogelijkheden om van elkaar of van inspirerende voorbeelden te leren beperkt zijn. Provincies pakken dit op door economie en ecologie te verbinden (Zeeland) of door het koppelen van economie (werkgelegenheid), gezondheid en leefbaarheid (Noord-Brabant). Maar partijen ervaren de praktijk van alledag als weerbarstig.

Kortom: *de tweede hoofdpijler in Duurzaam Door –de groene economie- vergt meer inspanning, innovatief vermogen en ‘een lange adem’. Wie neemt hierin het initiatief?*

Zoals Jelle de Jong, directeur IVN opmerkt: *“Deze nieuwe verdienmogelijkheden zijn maar een beperkte vervanging van subsidies, het levert geen grote bedragen op! En geen continuïteit. Wel is het interessant voor verrassende samenwerking en (vergroten) naamsbekendheid”.*

3. Gevoelde belemmeringen

Gevoelde *belemmeringen* kwamen we tijdens de gesprekken zeker ook tegen. De meeste uitdagingen liggen op het vlak van ‘people, planet en profit’ (de 3 P’s):

- **Samenwerken in netwerken (werken 3.0).** Het opbouwen van nieuwe netwerken voor nieuwe verdienmogelijkheden heeft tijd nodig. Ondernemers zijn vooralsnog terughoudend. Vertrouwen opbouwen en van buiten naar binnen denken kost tijd. Bovendien lijkt de *onderlinge concurrentie* een belemmering voor nieuwe samenwerking. Door het wegvallen van overheidssubsidies ontstaat schaarste: in geld en in menskracht. Partners van Duurzaam Door worden hierdoor steeds vaker elkaars concurrenten. Vaak gaat het om kleine, kwetsbare organisaties met een inhoudelijke ambitie. Door hun geringe omvang kampen ze met gebrek aan bestaanszekerheid. Daardoor komt bij deze organisaties de focus op het eigen belang centraal te staan. Zij gaan zich bijvoorbeeld richten op het verbreden van hun markt (van kinderen als doelgroep nu ook volwassenen), op het uitbreiden van hun aanbod (bv. zonnepanelen aanbieden) of op beide. Daarmee is de kans groot dat ze terecht komen in het vaarwater van collega organisaties. De gewenste samenwerking in de regio komt hierdoor moeizaam of niet van de grond.
- **Financieel.** Banken zijn zeer terughoudend in het verstrekken van leningen aan kleine start-ups. Terwijl alternatieven zoals het Broodfonds¹ in deze sector niet voorhanden zijn en cofinanciering van overheden afneemt. Schaarse financiële middelen lijken eerder naar bestaande organisaties te gaan dan naar lokale initiatieven van onderop. De ‘energieke samenleving’ lijkt te stagneren.

¹ Het Broodfonds is een verantwoord en betaalbaar alternatief voor reguliere Arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. Een Broodfonds werkt op basis van het schenkingsprincipe, met een groep van 20 tot 50 zelfstandig ondernemers.

- **Professionalisering.** Werken met netwerk gestuurde initiatieven en nieuwe verdienmogelijkheden vraagt andere competenties en (sociale) vaardigheden. Ook van leidinggevend en bestuurders: zij zijn vooral gericht op procedures, wetten, regels en risico's vermijden. Terwijl Duurzaam Door meer gericht is op *samenwerken* en *leren*. Dat vraagt creativiteit en zoeken naar ruimte binnen bestaande kaders. Bovendien wordt opgemerkt dat het in de NME-sector niet de cultuur is om te werken aan professionalisering van medewerkers en innovatie (wel als dit wordt aangeboden)².
- **Spanning tussen vrijwilligers van onderop en overheden.** Tussen de inzet van vrijwilligers bij burgerinitiatieven en van professionals voor het borgen van kwaliteit en continuïteit van deze initiatieven zit een inherente spanning.
- **Cultuur(verschillen).** Restanten van de oude cultuur zijn nog aanwezig. Het denken in belangen en wensen van anderen en het vraaggericht werken vindt men moeilijk. Werken vanuit aanbod is de standaard: de '*klantvraag centraal*' is de uitdaging.
- **Leren van elkaar.** Tijdsdruk blijkt een belemmering om op projectniveau te leren van DD-collega's. Ook leren van andere partners en hun inspirerende praktijkvoorbeelden staat vaak onder druk. Veel te leren van 'Plattelandsverbanden': Franse partners nemen Brabantse voorbeeld Groendomein Wasven als inspiratie (<http://www.purehubs.eu/>; <http://www.rural-alliances.eu/media/6704/1777heraruralalliancenesletter1i.pdf>).
- **Anders denkers benutten.** Dwarsdenkers van buiten uitnodigen is een kans: kan DD op een ander niveau brengen. Je kunt bijvoorbeeld denken aan filosoof Joke Hermsen. Voorbeeld: Joke Hermsen in het [interview 'Stil de Tijd'](#).
- **Communicatie en marketing.** Is over het algemeen redelijk, in een enkel gesprek noemt men de marketing slecht als het gaat om eigen activiteiten ('onzichtbaar voor interessante partners'). Een enkele gesprekspartner vindt dat het programma Duurzaam Door ook beter kan communiceren: 'laat zien wat je doet!' En maak meer openbaar, zoals bijvoorbeeld deze interview verslagen. Of een artikel in de nieuwsbrief over het essay. In sommige samenwerkingsverbanden begrijpt men elkaar in eerste instantie niet: deelnemers uit andere werelden spreken een andere taal. Elkaars taal begrijpen is essentieel bij dit type processen.

Kader 2 Belemmeringen uit het verleden

Volgens Bowine Wijffels, medevormgeefster van het arrangementenmodel³, was er sprake van vergelijkbare belemmeringen bij de introductie van het programma NME in 2008:

- **Gevoelde concurrentie.** NME'ers beschouwen partijen met een vergelijkbaar aanbod als concurrenten (waterschappen, regionale en landelijke organisaties). Zie het kader.

² Sturing op professionalisering is nu niet helemaal helder: wat doet de organisatie zelf, wat doet RVO, wat doet het rijk?

³ Voor nadere informatie over het model klik op <http://www.nme.nl/content/arrangementenmodel>.

- **Onvermogen om te verbinden.** Als je wilt verbinden moet je goed weten waar je staat als organisatie. Je beperken tot de 'core business' en keuzes maken geeft die helderheid. Want als je niet in je 'eigen as staat' kun je niet verbinden.
- **Denken in middelen en instituties.** Door dat niet te doen, maar te denken in doelen wordt samenwerken makkelijker. Je overbrugt er ook tegengestelde belangen mee.

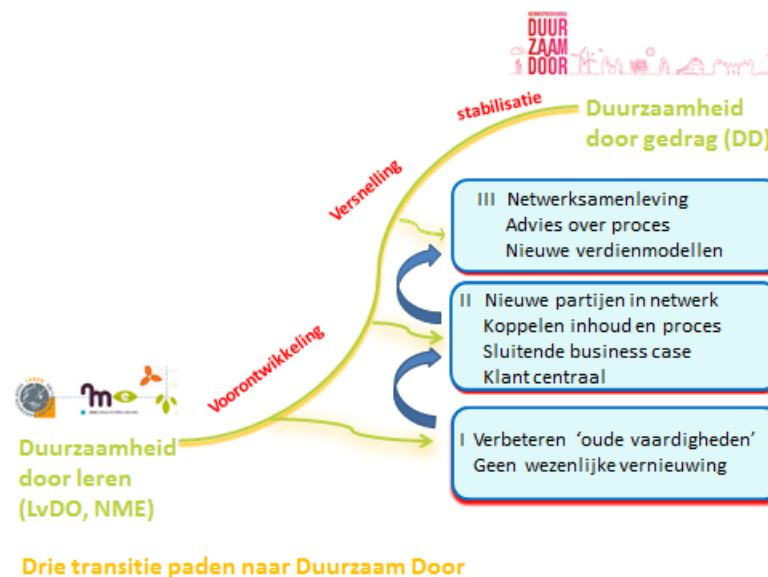
4. Stappen in transitie met Duurzaam Door

Het is duidelijk. De maatschappelijke transitie heeft ook impact op de het nieuwe programma voor duurzame ontwikkeling. Met een *aanbod gericht* programma lag de focus bij de NME/LvDO 'oude stijl' op *leren over duurzaamheid* (figuur 1, links onder). De wens van Duurzaam Door is duurzaamheid *te integreren in het gedrag van actoren*: sociale innovatie (figuur 1, rechts boven).

"De creativiteit en innovatiekracht van burgers en bedrijven geeft impulsen aan een groene groei", volgens Maarten Hajer, directeur Planbureau voor de Leefomgeving (Hajer, 2011).

Hoe komen we nu in de transitiecurve in figuur 1 van links onderin naar rechts bovenin? Welk pad kunnen we het best bewandelen? Het advies is: eenvoudigweg door te doen! Door de stapstenen in de figuur in willekeurige volgorde te bewandelen maak je stappen voorwaarts. Voor een versnelling van de transitie naar 'duurzaamheid door gedrag' valt voor de partners van Duurzaam Door te denken aan de volgende punten in stap III:

- Netwerksamenleving, ook met partijen uit de private sector
- Focus op advies over het proces, en daarin synergie zoeken
- Nieuwe verdienmodellen: waarde toevoegen door innovatief koppelen.

Figuur 1 Transitie naar duurzaamheid door gedrag (Duurzaam Door)

We zien tendensen die mogelijk wijzen op een transitie. Een transitie-model kan helpen om bij deze veranderingen stappen vooruit te zetten. Deze stappen vooruit kunnen per organisatie anders zijn. Dat roept de vraag op hoe onze samenleving er in 2025 uitziet.

Sociaal leren lijkt cruciaal in een transitie. “Het kenmerk van transitieprocessen is dat het gemeenschappelijke zoek- en leerprocessen zijn waarbij de deelnemers gezamenlijk op zoek gaan naar een gedeelde probleem-perceptie en naar duurzame oplossingsrichtingen. Hierbij is het proces van ‘reframing’ wat uiteindelijk uitmondt in een perspectief wijziging (denkomslag), een voorwaarde voor het realiseren van een transitie” volgens Jan Rotmans in zijn inaugurele rede (Rotmans, 2005).

Bedrijven en organisaties die zelf hun eigen duurzaamheid ter hand nemen is een gewenst eindresultaat. Toch gaat dit niet vanzelf: hoe hoger in de transitiecurve, hoe groter de onzekerheden, belemmeringen en risico’s.

Ook het programma Duurzaam Door heeft *blijvend vernieuwing* nodig om op een ander niveau te komen: innovatie en inspiratie is daarvoor nodig. Bij *innovatie* van Duurzaam Door gaat het vooral om het innemen van een nieuwe rol. Bij *inspiratie* gaat het om andere invalshoeken of benaderingen zoals bij filosoof Joke Hermsen of bij TEDx (en sociale media).

Er zijn forse *belemmeringen* waar partijen tegenaan lopen: we kwamen ze tegen in onze gesprekken met Duurzaam Door partners uit het veld. Een samenvatting vindt u in paragraaf 3 “Gevoelde belemmeringen”.

5. Lonkend perspectief

Het beeld van smeltende ijsbergen en verschroeide gronden kennen we. Maar welke beelden over hoe de samenleving er in 2025 uitziet, zouden we bij Duurzaam Door kunnen delen? Partners van het programma Duurzaam Door zouden gezamenlijk kunnen werken aan:

- **Eigen (vorm)kracht in een vitale samenleving.** De beweging lijkt te gaan van de ‘staat’ naar de ‘straat’. Maatschappelijke sturing (governance) kan centraler komen te staan. Sturing door de (rijks)overheid (government) zal minder aanwezig zijn.
- **Duurzaam ondernemen met waarde creatie.** (zie bijlage 1: definitie waarde creatie). Er zijn duizenden (publiek-private) ondernemingen succesvol bezig met *duurzaam creëren*. Het concept van duurzame verdienmogelijkheden is een ‘tweede natuur’ bij deze ondernemingen.
- **Duurzaam en transparant gedrag.** Dankzij lerend evalueren (iteratieve manier van leren) en transparant kennis delen is de verandering naar duurzaam handelen rond 2020 al bereikt: een succes dat Duurzaam Door mocht verzilveren onder de naam GreenISM: duurzaam IK = duurzaam WIJ community. Heeft vele miljoenen volgers op sociale media.

- **Netwerkorganisaties en hubs.** Samenwerking kan zomaar ontstaan rond een duurzaam initiatief of business. De eigen maakcultuur (co-creatie), diensten ruilen (elkaar helpen), leasen (niet zelf in bezit) zijn leidende manieren van samenwerken in de economie 3.0. Dit geeft flexibiliteit en *onafhankelijkheid* van banken, overheden en andere instituties.
- **Intermediairs bij uitstek.** Dé schakel tussen lokale burgerinitiatieven, ondernemers en regionale overheden. Dat is de rol van innovatieve en duurzame hubs, voorgekomen uit de huidige NME-organisaties, IVN, milieufederaties etc.
- **Nieuwe sociale media.** Deze hebben geleid tot razendsnelle uitwisseling van kennis en informatie. Contacten leggen met anderen is seconden werk (e-mail is ouderwets; zoals de fax nu). Kinderen en volwassenen zoeken een ‘eigen plek’ in stad, park of bos. Kennis haal je ‘op maat’ binnen via apps, 3-D filmpjes, twitter en facebook. Kinderen en volwassenen geven hiermee *zelfsturing* aan hun leefomgeving: de wijk, de stad of natuur.

6. Conclusies

Stel dat de maatschappelijke trends uit paragraaf 1 aan de orde zijn. En stel dat het transitieproces en het lonkend perspectief de eigen zoektocht van de Duurzaam Door partners verder ondersteunen. Dan zouden deze conclusies wellicht helpen.

- De partners van Duurzaam Door zien de landelijke visie en het uitvoeringsprogramma als een inspirerende leidraad en katalysator op weg naar ‘duurzaamheid door gedrag’.
- Het werken in nieuwe netwerken en gemeenschappen (werken 3.0) komt van de grond. Overheden (centraal, decentraal) faciliteren deze trend waar nodig en mogelijk.
- Enkele partners in Duurzaam Door hebben praktijkervaring met nieuwe verdienmogelijkheden. Een aantal belemmeringen in de praktijk, en de korte tijdspanne na introductie van het programma Duurzaam Door vanaf eind 2012 zijn daaraan debet.
- Samenwerking tussen actoren aan de voorkant is een eerste voorwaarde. Kritieke succesfactoren uit onderzoek blijken te zijn: bevlogen initiatiefnemers, vormkracht, een professionele procesarchitectuur en het vermogen om te kunnen rekenen (maken sluitende business case, innovatieve nieuwe verdienmogelijkheden).
- Financiering aan de voorkant is vaak essentieel om samenwerking tussen partners op te bouwen en een gedragen business case te kunnen maken. Stakeholders worden in zo’n proces tot shareholders.
- Het zoeken naar nieuwe rollen en taken veronderstelt de wil tot samenwerking, lef en creativiteit, het stellen van verwonderingsvragen, het betreden van ongebruikelijke paden, zoeken naar mogelijkheden om de vrijheid van handelen te vergroten.
- Er lijken genoeg kansen om Duurzaam Door met tempo te realiseren. Maar er is ook altijd het risico dat een duurzaamheidscentrum of -organisatie omvalt omdat het niet tijdig heeft kunnen versnellen.
- Bij het verder door ontwikkelen van duurzaamheidscentra kunnen overheden (rijk, provincie) helpen. Wel met een focus op netwerksamenleving en groene economie.
- Er ligt een uitdaging om provinciale thema’s zoals duurzame energietransitie, transitie van de agro food sector, circulaire economie en biobased door te vertalen naar lokaal niveau.

7. Mogelijke versnellers

Gezien deze conclusies zijn er *diverse versnellers* denkbaar om binnen het programma Duurzaam Door stappen te zetten in de transitie naar een meer duurzame samenleving. Partijen op alle niveaus - lokaal, regionaal en landelijk - kunnen ieder vanuit hun eigen rol *aan de voorkant* versnellers faciliteren. Deze versnellers bespreken we hieronder.

Mogelijke versnellers voor programmaleiding Duurzaam Door

- Benoem TOP-initiatieven die nieuwe verdienmogelijkheid creatief inzetten. Bedenk criteria voor de selectie. Kijk wat de kritieke succesfactoren zijn (methodiek: 'lerend evalueren').
- Neem zoveel mogelijk van de in paragraaf 3 genoemde belemmeringen weg. Onderzoek ook welke belemmeringen en barrières er spelen op het niveau van gemeenten en provincies. Dit onderzoek beperkt zich tot de partners van Duurzaam Door.
- Organiseer masterclasses over nieuwe verdienmodellen en waardencreatie. Zet de TOP-initiatieven van de kopgroep als 'versnellers' in de etalage om het 'peloton' te enthousiasmeren.
- Introduceer KED-teams: een team van 3 tot 5 personen die als inhoudelijk 'sparring' partners optreden voor trekkers van Duurzaam Door (à la 'flying doctors').
- Stimuleer sociale leerprocessen met inspirerende voorbeelden uit Nederland (zoals [Brabantse Groendomein Wasven](#)) én Europa ([initiatief PureHubs](#)).
- Betrek boegbeelden en nieuw denkers uit de private en wetenschappelijke sector. Denk ook eens aan het betrekken van jongeren en zet ze in (zoals Dutch Design Week 2013).
- Leg de TOP-initiatieven uit en communiceer de leerervaringen van de betreffende DD-partners via GroenGelinkt en Tweets.
- Maak meer gebruik van de mogelijkheden van sociale media voor het verbinden van netwerken (zoals Bossche Boeren met app om met elkaar in contact te komen).
- Biedt vanuit het programma Duurzaam Door microkredieten aan voor nieuwe, kleine start-ups. Of organiseer per regio streekrekeningen waarvan DD-partners gebruik kunnen maken. Kijk op de link <http://www.streekfondsflevoland.nl/streekrekening>.
- Organiseer een PR-meeting voor landelijke/regionale bestuurders van (partners van) Duurzaam Door. Laat hen kennismaken met de vernieuwingen van het programma. Zij beslissen uiteindelijk over begroting en het voortbestaan van centra.

Mogelijke versnellers voor partners

- Werk waar mogelijk samen als partners, niet als concurrenten. Het concept van de Duurzaamheidsknooppunten is een kansrijk voorbeeld.
- Neem het initiatief om vernieuwend met duurzaamheid op pad te gaan. Stimuleer en faciliteer organisaties uit het peloton met inspirerende voorbeelden en dwarsdenken.
- Organiseer netwerken, knooppunten en gemeenschappen volgens de principes van het werken 3.0 (waar zinvol met gebruik van sociale media).
- Maak in de communicatie actief gebruik van sociale media. Zeker als de doelgroep de jongeren zijn, is het belangrijk jezelf via die weg zichtbaar te maken (kan professioneler).

Literatuur overzicht

1. 'Werken aan de Weconomy, duurzaamheid coöperatief organiseren', Jan Jonker, 2012. Boek is te downloaden via <http://www.weconomy.nu/nl/boek-werken-aan-de-weconomy/>.
2. 'De waarde van nieuwe verdienmodellen; verslag van een speurtocht naar succes en falen van innovatieve waardencreatie', Robert de Graaff, Hans Nuiver en Caroline van de Veerdonk, 2012. Het rapport kunt u benaderen via <http://maatschappelijkondernemerschap.nl/de-waarde-van-nieuwe-verdienmodellen/>.
3. 'Educatie over natuur, milieu en duurzaamheid; programma Duurzaam Door als paraplu voor NME en LvDO, Kamerbrief van mw. S. Dijkma, staatssecretaris Economische Zaken aan Tweede Kamer, 26 juni 2013. Het kamerstuk en de bijlagen zijn te downloaden via <http://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/verslagen/detail.jsp?id=2013D27367>.
4. 'De Energieke Samenleving; op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie', Maarten Hajer, Planbureau voor de Leefomgeving, 2011. Het rapport kunt u ook vinden via http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/Signalenrapport_web.pdf.
5. 'Maatschappelijke innovatie: tussen droom en werkelijkheid staat complexiteit', Jan Rotmans, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005. Boek te downloaden via een klik op <http://repub.eur.nl/pub/7293/>.
6. 'In het oog van de orkaan; Nederland in transitie', Jan Rotmans, 2012. Boek te downloaden via <http://www.nederlandintransitie.nl/>.

Bijlage 1 Wat is een nieuw verdienmodel?

De essentie van een nieuw verdienmodel is een bredere opvatting van het begrip waarde: meer dan geldelijk gewin. Ook aan zorg, duurzaamheid, sociale cohesie, nieuwe netwerken, et cetera kan een waarde toegekend worden. Daarom spreken recente studies over meervoudige waardencreatie. Nieuwe business modellen zijn daarvoor in ontwikkeling. De nadruk lijkt in die modellen vaker te liggen op delen, ruilen of het scheppen van een nieuwe waarde, die voor andere partijen aantrekkelijk is. In alle gevallen gaat het erom de business case sluitend te krijgen.

Mogelijk wordt door een transitie naar de wereld van sociale en economische innovatie (meervoudige waardencreatie) de vrijheid vergroot om te komen tot meer duurzame (economische, sociale en ecologische) gebiedsontwikkeling, waarin de lineaire benadering plaatsmaakt voor een circulaire. Heldere afbakening van (het gebruik van) nieuwe verdienmodellen ten opzichte van traditionele modellen is niet zo eenvoudig: meervoudige waardencreatie is nog volop in ontwikkeling.

Bron: 'De waarde van nieuwe verdienmodellen; verslag van een speurtocht naar succes en falen van innovatieve waardencreatie', Robert de Graaff, Hans Nuiver en Caroline van de Veerdonk, 2012. Link: <http://www.agentschapnl.nl/sites/default/files/Verdienmodellen%20rapport%20ORD120901.pdf> .

Bijlage 2 Interview vragen over ervaringen met nieuwe verdienmogelijkheden in de praktijk van het kennisprogramma Duurzaam Door

Het doel van dit interview is om anekdotes en verhalen uit de praktijk te verzamelen uit de regionale netwerken van Duurzaam Door. De anekdotes en verhalen geven een beeld van de belemmeringen die partijen in het veld ervaren bij de uitvoering van het kennisprogramma Duurzaam Door.

*Onderdeel is het slim omgaan met **nieuwe verdienmogelijkheden** door partijen en netwerken die Duurzaam Door in de praktijk brengen. Dit interview heeft hierop betrekking. Voor een definitie van nieuwe verdienmogelijkheden zie de toelichting op de achterzijde.*

1. Het programma 'Duurzaam Door: sociale innovatie voor een groene economie (2013-2016)' heeft coalitievorming, co-creatie en cofinanciering met diverse partijen als pijlers in de visie. Bij welke projecten en activiteiten binnen uw organisatie werkt u met deze nieuwe aanpak (noem er enkele, max. 3)?
2. Welke belangrijke successen op dit punt komen uit deze projecten/activiteiten naar voren? En welke keuzes en beslissingen zijn binnen deze projecten/activiteiten gemaakt om ze een succes te laten zijn?
3. Heeft u in deze projecten/activiteiten ook ervaring met het toepassen van nieuwe verdienmogelijkheden⁴?
4. Als het gaat om nieuwe verdienmogelijkheden: kwam u daarbij belemmeringen tegen bij deze projecten/activiteiten? En zo ja, welke?
5. En speelt het programma Duurzaam Door volgens u daarbij een rol? Helpt het programma?
6. Ziet u aansprekende voorbeelden van nieuwe verdienmogelijkheden bij aanpalende organisaties?
7. Wat is er nodig om Duurzaam Door met tempo te realiseren? Wat zijn uw wensen op dit punt? Waar kan DD u of uw organisatie zinnig faciliteren?

⁴ Voor een definitie van nieuwe verdienmogelijkheden zie bijlage 1.

Bijlage 3 Overzicht van geïnterviewde personen

Organisatie	Interview met	Functie
Natuur en Milieu Overijssel	Godelieve Wijffels	Directeur
MEC Assen	Mirjam Veltman	Medewerker
NMCH Haarlemmermeer	Arjanne Lagendijk	Directeur
Veldwerk Nederland	René Munsters	Directeur
AgNL	Cees van Straten	Programma Duurzaam Door
IVN	Jelle de Jong	Directeur
Provincie Gelderland	Rita ten Dam	Projectleider Duurzame Ontwikkeling (LvDO)
Provincie Zeeland	Richard van Bremen	Projectleider circulaire economie en biobased
Provincie Noord-Brabant	Rob Maessen	Procesregisseur Duurzaam Door

De logo's van de geïnterviewde organisaties vindt u hieronder.

Bijlage 4 Succesvolle voorbeelden ter inspiratie

In deze bijlage vindt u een aantal voorbeelden van collega organisaties die u kunnen inspireren om het programma Duurzaam Door in uw omgeving in de toekomst duurzaam vorm te geven.

1. Natuur en Milieu Overijssel | Godelieve Wijffels

- *Duurzaam Doen* (valt binnen programma Duurzaam Door):
 - NMO is trekker en voert project uit samen met provincie, waterschap, hogeschool Windesheim en ROC Landstede.
 - Doel is betrekken docenten en studenten bij duurzaamheid en opnemen thema in onderwijs.Gedachte: in elk beroep kun je wat aan duurzaamheid doen!

Het *project Duurzaam Doen* bleek een succes omdat er onverwachte combinaties van organisaties zijn gemaakt, er een stuurgroep was voor de verankering op bestuurlijk niveau en er aan de voorkant veel tijd besteed is aan het bouwen van een cultuur.

Maar de projectgroep ervaart ook een aantal belemmeringen: de deelnemers komen uit totaal verschillende werelden (taal, communicatie), de hogeschool hanteert vast tarief voor ontwikkelen minor, masterclass zit krap in financiën: deelnemers betalen 500 € (besteed aan extra's minor), door wisseling van projectleiders was de flow er wat uit (wel/niet samenwerkingsgericht).

- NMO doet ook projecten met nieuwe verdienmodellen buiten Duurzaam Door:
 - Ad 1 Ondersteuning energie coöperatie
 - Financiering: NMO ontvangt geld van Stichting Doen en Postcodeloterij. Met opbrengsten uit de energie coöperatie financieel ondersteunen andere activiteiten in dorpen.
 - Samen met aantal duurzame dorpen is een aantal activiteiten gestart. Rol NMO: *ondersteuning bieden* (secretaris themakring Energie), *aanjager zijn* (bij energie initiatieven voor bestuurders/bewoners), *excursies organiseren* (bv. gemeente Saerbeck in Duitsland).
 - Ad 2 Bouwen aan een licht netwerk Duurzaam Overijssel
 - NMO bouwt samen met provincie Overijssel, waterschappen en gemeenten aan een licht netwerk voor een Duurzaam Overijssel (zie rapport "Naar een duurzaam netwerk Overijssel", bureau ZET, 18 mei 2012). De rol van NMO is bijdragen aan wat er in het netwerk gebeurt.
 - Het risico met de aanpak van een licht netwerk is '*vluchtigheid*'. Wees ook trots op wat je hebt als bestaand netwerk: koester bijvoorbeeld vrijwilligers die al jaren actief zijn.
 - Ad 3 Overijsselse NME-scan
 - Met een NME-scan heeft NMO gemeenten bezocht en discussie gevoerd over hoe je NME-instrumenten kunt inzetten. Hieruit zijn nieuwe projecten voortgekomen zoals project vleermuizen op scholen, vergunningverlening gemeenten en BSO (informerend, integrerend).
 - Het risico is dat het instrumentarium niet altijd datgene is wat een gemeente kiest.
 - Het project is een verdienmodel voor NMO. Bijvangst is dat je voldoet aan waar lokaal behoefte aan is. Rol van NMO is initiatieven ophalen en ondersteunen.
- NMO betrokken bij samenwerken aan provinciale thema's:
 - In provincie werken diverse partijen aan thema's *afval, energie, water en biodiversiteit*. Er is nu geld beschikbaar voor twee workshops per thema. De partijen die daaraan werken zijn gemeenten, waterschappen, provincies, onderwijs, kennisinstellingen, streekrekening, bedrijven en vernieuwers (w.o. Hanke Mauser?).
 - Voor elk thema combi's van 7 tot 8 mensen gemaakt. Zij werken uit wat er nu is, hoe we kunnen samenwerken, hoe we het nieuwe denken kunnen meenemen en innovatie. Huidige lijn is: geen extra dingen doen!

- NMO heeft in maart 2013 een TEDx-Zwolle georganiseerd, pitches te bekijken via:

<http://www.iijenoverijssel.nl/project/75/tedx zwolle>.

- De meerwaarde ('de Plus') van deze workshops is dat het partijen bij elkaar brengt, er van ideeën ontwikkeld worden en deze gedeeld worden met anderen. De kunst is om met iets te komen waar deelnemers meteen iets aan hebben. Levert ook direct iets voor NMO op: bv. NMO werkt samen met Rioned en waterschappen aan iets nieuws voor burgers.

- Rol NMO: hoe kunnen we dingen slimmer en nieuwer doen, op welke wijze kunnen we creëren, en hoe kunnen we elkaar helpen? De kunst is om met iets te komen waar deelnemers meteen iets aan hebben.

- De uitdaging is om de verbinding tussen de thema's niet uit het oog te verliezen.

2. Natuur en Milieu Centrum Haarlemmermeer | Arjanne Lagendijk

- *Samenwerking*. NMCH zoekt altijd aansluiting met andere programma's en werkt vanaf het begin (2009) veel samen. Steeds wordt gezocht naar die partijen in de omgeving die kunnen bijdragen aan een project met expertise, materialen of financiering. Voor elk project wordt een business model gemaakt.

Voor samenwerken is het leggen van verbindingen tussen partijen belangrijk. Maar dat werk is vaak niet betaald (geen expliciete opdracht) en niet zichtbaar! Daarom investeren in helder maken van het proces. Bij alle projecten en activiteiten werkt NMCH vanaf de start met de nieuwe visie Duurzaam Door (DD). Enkele voorbeelden van procesbegeleiding zijn:

- NMCH doet procesondersteuning voor een gemeentelijk project Groen vignet;

- NMCH heeft een ondersteuning functie voor agrariërs begeleid. Vorige week is in dit kader een ambitieovereenkomst getekend met de gemeente, Rabobank en Stivas. Voor andere projecten waar sprake is van samenwerking zie A. tot en met F (*waarvan A, B, C en D allemaal educatiedeals zijn*).

- *Educatie Deals*. Deze lopen goed, geeft veel energie, ideeën en veel partijen die iets willen. NMCH trekt deze deals. Aandachtspunt is de timing: de deal sluiten met partijen en scholen erbij betrekken die het willen uitvoeren. Ander aandachtspunt is de juiste commerciële partijen te vinden die willen investeren, zonder het als directe reclame-uiting te zien. Het moet onderdeel zijn van de maatschappelijke verantwoordelijkheid die commerciële partijen willen nemen. De economische crisis is daarbij een belemmering.

- *A. Energie ambassadeurs*: in voortgezet onderwijs is o.a. 'duurzame energie' een thema. Jongeren gaan met laptop de wijk in en geven energie advies (breed, laagdrempelig, maatschappelijk). Project ontving tweede prijs vanuit EC (zie nota van AgNL, zoekt Arjanne nog t.z.t. op). Is uitgebouwd naar andere VO's. Financiering via de gemeente en woningbouwcorporatie Ymere.

- *B. Duurzaam bouwen*. Contact met projectontwikkelaar: kantorencomplex gebouwd volgens 'cradle-to-cradle' principes. Heeft 'kidz SHARE award' Haarlemmermeer bedacht: kinderen uitdagen om meest duurzaam kantoor te bedenken, daarmee prijs te winnen. Gaf veel spin-off. Iedereen wil dit continueren. Projectontwikkelaar wil als volgende stap samen met educatie-ontwikkelaar educatiemateriaal creëren: een themanummer over earthships en C2C principes'. De gemeente betaalt vooralsnog de inzet en bedrijf de educatie materialen. Ook worden workshops georganiseerd en aangeboden door bedrijven op het terrein en rondleidingen ontwikkeld, onder regie van NMCH. Belemmering: het is een lange weg om de mogelijkheden voor de diverse partijen concreet genoeg en acceptabel te maken. Succesfactoren: een gezamenlijk beeld, de juiste mensen bij elkaar en de mentaliteit 'we gaan het doen!'.

<http://www.sharehaarlemmermeer.nl/sharenewz/sharenewz/0859ca5f33501dcf0ab/schoolwedstrijd-ter-inspiratie-van-feestelijke-opening-duurzame-experience-paviljoens-park-20%7C20.html>.

- *C. Wind coöperatie Haarlemmermeer (Meerwind):* stelt geld beschikbaar voor educatie. Kleine opdracht voor NMCH. NMCH heeft een plan bedacht hoe jongeren een rol kunnen spelen bij het draagvlak voor windenergie en daarbij aansluitend bij de kerndoelen van het technisch onderwijs. Jongeren gaan bij 10-jarig bestaan dit project presenteren. Belemmering: het is zoeken om het specifieke doel voor de opdrachtgever en het educatiedoel te laten matchen. Succesfactor: de gezamenlijke visie op duurzaamheid en de wil om samen iets moois te creëren voor jongeren, als drager van de toekomst.
- *D. Hoogheemraadschap van Rijnland:* gaat samen met NMCH een project over waterkwaliteit en waterveiligheid opzetten. het NMCH heeft daarvoor een voorstel gedaan met geschikte opdrachten voor onderbouw en bovenbouw van het VO, resulterend in nieuw ontwikkeld lesmateriaal. Belemmering is aan te sluiten bij de core business van het waterschap en het toch interessant genoeg te maken voor jongeren.
- *E. Groene scholen vignet.* Bij een inzamelingsproject voor elektrische apparatuur (e-waste) hebben 27 basisscholen meegedaan. In de jury een wethouder, een afval verwerking- en een recyclingbedrijf en de projectontwikkelaar. Als prijs krijgen de scholen een afvalscan, gefinancierd door het recycling- en afvalverwerkingsbedrijf. Van het geld dat het vervolg van de afvalinzameling oplevert, wordt een fonds voor duurzaamheidseducatie opgericht. Deze actie heeft partners zo enthousiast gemaakt dat er meer partijen zijn aangehaakt en zich willen inzetten voor een groene school vignet op alle duurzaamheidsthema's. NMCH zal het proces hiervoor begeleiden. Geen belemmeringen vooralsnog, alleen aanstekelijk enthousiasme.
- *F. Luchtkwaliteit.* Naar aanleiding van een masterclass van Gunther Pauli gaan partijen zich inzetten voor de verbetering van de luchtkwaliteit in de klas door middel van oa. groene wanden. Partijen waren hier zo enthousiast voor dat dit wordt gedragen door henzelf. Dit project gaat aansluiten bij het groene scholen vignet. Dus geen belemmering.

3. IVN | Jelle de Jong

- Binnen de stichting IVN (beroepsorganisatie) werkt men met diverse verdienmogelijkheden:
 1. Partnerschap met bedrijven. Voorbeelden: 'Buiten Spelen Doe-boek' en 'Scharrelkids' met Menzis (preventie). Voordelen: communicatiekracht, groot bereik, financiële inzet.
 2. Financiële ondersteuning aantal bedrijven (w.o. Rabobank, GasTerra, Lidl). Voorbeeld: Duurzame Dinsdag. Doel: duurzame ideeën een stap verder brengen.
 3. Samenwerking met Landall Greenparks. Doel: begeleiden/opleiden van natuurgidsen. Deze nieuwe 'verdienmogelijkheden' zijn maar beperkte vervanging van subsidies (levert geen grote bedragen op!). Het is wel leuk voor verrassende samenwerking en (vergroten) naamsbekendheid.

- Er zijn een aantal *successen* te noemen in diverse sectoren en initiatieven:
 1. Recreatiesector: IVN heeft 2000 ondernemers in recreatiesector kostendekkend opgeleid voor natuureducatie. Meest succesvolle project geweest. Hiermee heeft IVN een enorm bereik bij recreanten gekregen en een interessant netwerk opgebouwd.
 2. Gezondheid: projecten met Menzis leveren naamsbekendheid bij 2 miljoen verzekerden.
 3. Lokale initiatieven: met Oranjefonds project 'Samen aan de slag voor een groene buurt!' Hierdoor komt IVN ook in de wijken.
 4. Duurzame Dinsdag: hier gaat het vooral om naam van Duurzame Dinsdag. Het IVN is minder goed zichtbaar.

4. Duurzaamheidscentrum Gemeente Assen

- Er zijn aantal initiatieven van NME Assen op gebied van programma Duurzaam Door:
 1. *Samenwerking met PABO Assen* op thema natuur. Volgend jaar van start, nu werken aan de organisatie van een geborgde samenwerking: hoge urgentie dit jaar. NME Assen heeft hierbij twee belangen: NME-programma professionaliseren en toekomstige docenten eigen maken met natuur en buitenlessen.
 2. *Samenwerking met AOC Terra | MBO Groen* (<http://www.aocterra.nl/Home.html>). NME Assen is opdrachtgever voor AOC. Opdracht kan zijn: organiseer een bijeenkomst.
 3. *Samenwerking met diverse andere organisaties en bedrijven:*
 - *Waterleiding Maatschappij Drenthe* (WMD; <http://www.wmd.nl/>) heeft geld toegezegd voor een waterspeelplaats in de natuurspeelplaats Assen.
 - *Humanitas* (<http://www.humanitas.nl/afdeling/assen>): NME krijgt deel budget onder voorwaarde dat NME-programma duidelijk maakt wat Humanitas doet.
 - *Natuur- en milieuorganisaties* in Assen. Repair Café (<http://repaircafe.nl/assen>) is daar één van. Zij gaan vanaf september maandelijks een activiteit organiseren. Andere zijn het IVN, KNNV, WNF, Dierenbescherming, Groei en Bloei Assen, Bijenhoudersvereniging, Aquarium vereniging.

5. Stichting Veldwerk Nederland | René Munsters

Stichting Veldwerk NL heeft ervaring opgedaan met de volgende verdienmogelijkheden.

A. *Lectoraat Natuur en Ontwikkeling Kind, een samenwerkingsverband van Veldwerk Nederland met PABO Leiden*. Doel samenwerking is om praktijkgericht onderzoek te plegen naar de effecten van een natuurrijke omgeving op de ontwikkeling van het kind en het sociaal pedagogisch klimaat in de klas. Via lectoraat maakt Veldwerk Nederland gebruik van nieuwe financieringsbronnen zoals OCW. Als sociaal ondernemer is Veldwerk Nederland risicodragend in het project gestapt. Interessant is boekje VSB-fonds over vijf financieringsbronnen⁵. Veldwerk Nederland maakt gebruik van vier van de vijf financieringsmogelijkheden uit het boekje (zie hieronder). De organisatie maakt

⁵ Zelffinanciering voor sociale ondernemers. 2006. Door Boris Franssen, Scholten & Franssen Consultancy b.v.. Uitgave van het VSB Fonds. ISBN-nr: 90-75002-06-8

niet gebruik van leden/donateurs voor financiering (het is moeilijk om geld daaraan over te houden, daarom zijn ze vaak meer voor de legitimatie van de organisatie).

B. Verhuren accommodaties. Doel is om de kostprijs voor de deelnemers aan de natuurwerkweken zo laag mogelijk te houden en toch met een sluitende begroting te kunnen werken. Verhuur voor familie of stichting bijeenkomsten of groene feesten, bv. bruiloften of jaarafsluiting bouwbedrijf. Voor de opdrachtgever is het een manier om een goed doel te ondersteunen, nl. werkweken voor scholen.

C. Vergroening kinderopvang (waaronder BSO). Kenniscentrum Veldwerk Nederland is daarin marktleider. Voor NME-centra heeft Veldwerk Nederland een kennispakket ontwikkeld waarmee deze centra zelf geld kunnen verdienen met activiteiten voor de kinderopvang zoals training en natuurprogramma. Het NME-centrum betaalt aan Veldwerk Nederland een jaarlijks bedrag (gebaseerd op inwonersaantal gemeente) en een vergoeding per gegeven training. De NME-centra in Amsterdam, Apeldoorn en Den Haag doen dit nu al. Acquisitie bij andere NME-centra gaat moeizaam.

- *D. Stichting Ecokids Nederland.* Is 15 jaar geleden ontstaan. Werkt met jeugdgroepen: 2 uur aan de slag met doel leefomgeving te leren kennen en vertaalslag te maken naar mondiaal. Initiatiefnemers wilden het onderbrengen bij Veldwerk Nederland. Veldwerk Nederland wil wel, maar er is een meningsverschil over de financieringswijze. Ecokids zet ZZP'ers in voor de uitvoering, zorgt zelf op vrijwilligersbasis voor de coördinatie (management) en biedt met subsidies /fondsen het programma gratis aan. Veldwerk Nederland ziet dat subsidies en fondsen eenmalig willen betalen, maar niet structureel. Wil je een duurzaam product in de markt zetten, dan hoort daar een verdienmodel onder te liggen. Dit model heeft Veldwerk Nederland ontwikkeld. Stavaza is dat Stichting Ecokids zelfstandig verder gaat: geloven niet in dit verdienmodel.
Nu met Nuzo en kinderboerderijen in gesprek om een jeugdclub StruikStruiners in het leven te roepen. De klanten (NME-centra, speeltuinen, kinderboerderijen, welzijnsorganisaties, ed.) krijgen training en kennis aangereikt. Ze moeten zelf klanten werven. Als verdienmogelijkheid hieronder 'revolving fund' leggen (risicodragende lening van bv. 3000 Euro afsluiten. Pas terugbetalen als het project geld gaat opleveren, terugbetaling in maximaal 5 jaar). Wellicht zou DD garant kunnen staan voor revolving fund.
- *E. Stichting in2nature en Veldwerk Nederland* (beiden NME-organisaties) hebben op basis van een arrangement met Rotterdamse accommodaties die in de natuur liggen het verdienmodel "de NME Makelaar" ontwikkeld. De NME Makelaar verleidt scholen om tijdens een schoolkamp meer (begeleide) activiteiten in de natuur uit te voeren. Veldwerk Nederland heeft op kosten van DD een businessplan gemaakt. En met in2Nature en de Paasheuvelgroep is een overeenkomst gemaakt. Paasheuvelgroep verwijst scholen naar de NME-makelaar. Kosten: 11 Euro/dag, scholen betalen. VWN heeft de kennis in huis. Paar maanden geleden gestart. In dit voorbeeld zijn de scholen de potentiële klanten.

F. In Apeldoorn was het NME-centrum het Natuurhuis. In 2012 ging daar de stekker uit. In Apeldoorn voldoende partijen die met duurzaamheid bezig zijn: doel om die met elkaar te verbinden (overheid, onderwijs, ondernemers). VWN heeft business plan gemaakt met thema's water- energie-voedsel-afvalstoffen. Op moment dat boter bij de vis moest, leunden partijen achterover. Veldwerk Nederland ging hierdoor harder werken. Uiteindelijk financieel niet mogelijk, ook niet via de onderwijs-zuilen. *Belemmering:* terugval in oude structuren, niet elkaars taal spreken, verwachtingen vooraf niet juist (sfeer blijven hangen dat NME-centrum op oude leest terug zou komen), dromen en ambities niet gedeeld. VWN is nu gestopt met dit initiatief.

6. Provincie Gelderland | Rita ten Dam

De Gelderse netwerken, leertrajecten en projecten voor kinderen van de provincie op een rij:

1. Duurzame regionale energietransitie

De provincie en de 6 regio's hebben vanaf 2010 het Gelders Netwerk Duurzame regionale energietransitie voor gemeenten opgebouwd. Doel is het versnellen van de energietransitie door met alle betrokken partijen kennis te delen, kansen te benutten en belemmeringen weg te nemen. Het netwerk biedt een platform waar gemeenten, regio's, ondernemers en onderwijsinstellingen kennis en ervaringen uit kunnen wisselen over het opwekken van energie op lokaal en regionaal niveau; techniek, vergunningverlening, nieuwe vormen van samenwerking, visie en strategie.

Met o.a. netwerkbijeenkomsten, best-practices, een website, een digitale toolkit, een online initiatieven-actoren kaart wordt actief vorm gegeven aan deze Gelderse samenwerking.

www.duurzameenergiegelderland.wing.nl

2. BION

De provincie Gelderland stimuleert met gemeenten, bedrijven en kennisinstellingen de productie van groen gas. In 2011 hebben een tweetal Gelderse expertmeetings plaatsgevonden waarin kansen en belemmeringen zijn onderzocht. Het netwerk dat hier is ontstaan is in het najaar 2012 gecontinueerd in een "Community of Practice" rond de totstandkoming van 5 businesscases in de regio Achterhoek: energie-efficiënt drogen van mest, mineralen terugwinning uit mest, bio-raffinage van veevoer, aquatische biomassa (algen en eendenkroos) en kleine initiatieven.

De CoP is een co-productie van de provincie Gelderland, de regio Achterhoek, het Achterhoeks centrum voor technologie en de stichting Biomassa. Alle kennis en ervaringen uit de CoP worden ook actief gedeeld met ondernemers, gemeenten en kennisinstellingen in Gelderland.

www.goudvoorgroenlo.nl

3. Monumentale energietransitie

Monumentale energietransitie Gelderland van start. Energietransitie (energiebesparing en opwekking duurzame energie) en behoud en innovatie van de Gelderse landgoederen komen bij elkaar in het kennis- en leertraject “Monumentale energietransitie” van de provincie Gelderland. Het gaat om kansen voor economische draagkracht van landgoederen en buitenplaatsen door energiebesparing en de productie van biomassa met behoud van monumentale waarde.

Het netwerk wordt vormgegeven door particuliere eigenaren en terreinbeherende instanties, kennisinstellingen, gemeenten en provincie. Activiteiten:

- de opzet en begeleiding van een tweetal businesscases
- netwerkbijeenkomsten op lokatie
- masterclasses rondom energiebesparing en de productie van biomassa
- nieuwsbrieven en een toolkit (website) met kennis, lessen en gereedschap
- een inspirerend overzicht van energie-initiatieven en best-practices op de landgoederen

www.duurzamelandgoederen.nl

4. Gelders platform Gezonde en duurzame scholen

De binnenluchtkwaliteit in Gelderse basisscholen kan en moet beter. Dit is belangrijk voor de gezondheid en prestaties van leerlingen en docenten. Daarnaast spelen er belangrijke thema's als energiebesparing en de komende overdracht van de schoolgebouwen van de gemeenten aan de schoolbesturen. Om de Gelderse scholen hierin te faciliteren heeft de provincie het netwerk Gezonde en duurzame scholen Gelderland opgezet. In dit netwerk wordt door scholen, gemeenten en experts samengewerkt op de thema's gezondheid, duurzaamheid, energiebesparing en effectieve organisatie- en financieringsmodellen. Doel is te komen tot efficiënte en creatieve oplossingen en effectieve plannen van aanpak. Begin 2012 is het platform geopend door gedeputeerde Annemieke Traag.

Activiteiten:

- Gelderse platformbijeenkomsten, waarin o.a. gewerkt wordt met best practices
- ontsluiting van methoden en instrumenten gericht op financieringsconstructies, techniek, organisatie en gedrag (middels toolkit en website)
- initiëren en faciliteren van samenwerking

Op 26 september 2013 organiseert de provincie een symposium/markt “Duurzame scholen” voor scholen en gemeenten. Doel van de dag is om de vraag van scholen en gemeenten en het kwaliteitsaanbod vanuit de markt bij elkaar te brengen. Thema's: energiebesparing en –opwekking, nieuwe financieringsmodeelen, samenwerking met marktpartijen en professioneel opdrachtgeverschap.

www.binnenluchtkwaliteitscholen-gelderland.nl

5. Buiten Gewoon Groen; gemeenten aan zet

Het provinciale beleid voor natuur en landschap Buiten Gewoon Groen heeft drie pijlers: zorgvuldig omgaan met natuur en landschap, maatschappelijke betrokkenheid vergroten en de ambities met natuur en landschap realistisch en betaalbaar houden. Sleutelwoord is: samenwerking. Voor allerlei organisaties, gemeenten en inwoners is een belangrijke rol weggelegd, met name de gemeenten. De betrokkenheid van inwoners moet leiden tot een betaalbaar, goed en gedragen natuurbeheer. Het beleid is tot stand gekomen in zeer nauwe samenspraak met alle natuur- en landbouworganisaties, waterschappen en gemeenten. Met het kennis- en leertraject “Buiten Gewoon Groen; de gemeenten aan zet” wil de provincie de gemeenten in 2012 en 2013 effectief gaan ondersteunen. Activiteiten:

- ontwikkeling en uitvoering van 3 pilots (Veluwe, Rivierengebied en Achterhoek) om gemeenten te ondersteunen in een effectieve regierol en samenwerking
- een netwerkdag voor bestuurders en ambtenaren t.b.v. politieke beleidsagendering van het landschap en het delen van de best-practices
- een website met een overzicht van de best-practices en een initiatieven-actorenkaart

6. Regionale energiebedrijven

Ook in Gelderland nemen regionale en lokale partijen, burgers, bedrijven en instellingen hun eigen energiehuishouding in eigen hand. Ondanks alle ambities lopen veel initiatieven toch stuk op gebrek aan kennis (transformatie van initiatief tot levensvatbare onderneming), onzekerheid betreffende financiering en belemmeringen in wet- en regelgeving. Businessmodellen passen vaak niet in de traditionele werk- en denkwijze van banken. Wet- en regelgeving zijn ontworpen voor centrale energievoorziening maar biedt geen soelaas voor decentrale initiatieven. Er is een enorme drive van onderop om de energievoorziening anders aan te pakken, maar de praktijk is weerbarstig. Daarom organiseert de provincie vanaf 2012 een Community of Practice voor regionale en lokale energiebedrijven (in wording). Centraal staan:

- een serie masterclasses waarin relevante kennis en inspirerende best practices gedeeld worden
- ontsluiting van alle relevante kennis, provinciaal en landelijk middels een website en nieuwsbrieven

www.duurzameenergiegelderland.wing.nl

7. WaalWeelde; duurzaam toerisme

Het provinciale programma WaalWeelde heeft als doel de water- en natuuropgave op een goede manier te verbinden met die andere opgaven langs de oevers van de Waal (economie, wonen, recreatie en toerisme, cultuur en cultuurhistorie). In een provinciaal deelprogramma "Beleef de Waal" willen we, samen met alle partners in het veld, een samenhangende en duurzame uitwerking van de belevingsthema's "Recreatie en toerisme, Kunst en Cultuur/cultuurhistorie" tot stand gaan brengen.

Deze samenwerking realiseren we via een Community of Practice (CoP). Activiteiten:

- een netwerkbijeenkomst Waal-breed ter informatie en inspiratie voor alle betrokkenen. Bij deze bijeenkomst wordt het hele WaalWeelde gebied betrokken
- zes ontwerpateliers met deelnemers waarin concrete ontwerpen en uitvoeringstrajecten worden vormgegeven: uitmondend in een uitvoeringsprogramma
- ontsluiting van alle relevante kennis en inspiratie op een website, w.o. een interactieve inspiratiekaart met voorbeeldprojecten en vergevorderde ideeën
- nieuwsbrieven houden de deelnemers aan de CoP (an andere geïnteresseerden) geïnformeerd over nieuwe ontwikkelingen

Uit de ontwerpateliers van 2012 zijn samenwerkings-initiatieven – gemeenten, bedrijven, natuurorganisaties, kunst en cultuur - voor duurzaam toerisme ontstaan, georganiseerd in 10 deelgebieden van de Waal; de zgn. Rondjes-Pontjes.

De provincie gaat deze samenwerking verder faciliteren met: (1) werkbudgetten om de samenwerking gerealiseerd te krijgen, (2) een Community of Practice voor de gezamenlijke Rondjes-Pontjes om samen te leren en Waalbrede initiatieven uit te voeren, (3) subsidies voor concrete projecten en (4) een gebiedsmakelaar

www.duurzaamtoerismewaalweelde.tnradvies.nl

Naast de netwerken worden ook activiteiten voor kinderen en jongeren georganiseerd

A. WaalWeelde Duurzaam en jongeren

In het project WaalWeelde werken de Waalgemeenten en andere betrokkenen onder regie van de provincie Gelderland samen aan de toekomst van de Waal. Daarbij worden jongeren ook betrokken middels de zgn. educatieve d'Waaltochten. Het gaat daarbij onder andere om natuur- en milieu-educatie; natuurstruintochten voor leerlingen uit groep 6 van lokale basisscholen in geselecteerde WaalWeelde-gebieden. Stimulering van natuurbeleving en betrokkenheid van de schooljeugd bij de eigen omgeving, met name de rivier de Waal, maar ook de andere functies van de Waal komen aan de orde, zoals veiligheid, economie en scheepvaart. Daarnaast verzorgt het Regionaal Orgaan Verkeersveiligheid Gelderland als onderdeel van de d'Waaltochten een les 'veilig leren fietsen'. Rijkswaterstaat en de waterschappen zijn eveneens betrokken bij jongerenactiviteiten in het WaalWeeldegebied.

B. Cool Nature

In 2007- 2009 heeft vanuit het programma LvDO de opzet en ontwikkeling van het project Cool Nature plaatsgevonden. Het doel van Cool Nature is het realiseren van uitdagende, natuurlijke speelplekken in en nabij de bebouwde omgeving, die jeugd en jongeren uitdagen tot fantasievol spelen en leerervaringen. Cool Nature draagt bij aan de gezondheid en een gevoel van verbondenheid met de natuur van de toekomstige generaties. Daarnaast draagt het bij aan het realiseren van een reeks van milieudoelen (hittebestendige stad, reductie fijnstof, CO₂-reductie, e.d.). In 2009-2011 heeft de provincie de gemeenten gefaciliteerd met de benodigde kennis t.b.v. concrete uitvoeringsprojecten. In 2010-2012 zijn er zijn 12 Cool Nature parken gerealiseerd. Daarnaast wordt de opgebouwde kennis en expertise met de (overige) Gelderse gemeenten en de andere provincies gedeeld.

C. Boerderij-educatie

In 2007-2009 heeft het LvDO-programma de opzet en verdere uitbouw van een aantal Gelderse boerderij-educatie-projecten financieel ondersteund. Daarbij is gebleken dat deze initiatieven tegen een aantal problemen aanlopen, zoals een goede promotie van boerderij-educatie alsmede het ontbreken van dekkende financiering vanuit de markt (wo. branche-organisaties en sponsors) die een verdere bestending van boerderij-educatie belemmeren. Daarom heeft in 2010 onderzoek plaatsgevonden gericht op het opstellen van een plan van aanpak voor een gezamenlijk netwerk, gericht op marketing en promotie van boerderij-educatie in Gelderland. In 2011 is de noodzakelijke netwerkontwikkeling afgerond; de Gelderse organisaties – St. Boerderij-educatie, Boerenwijs en Klasseboeren – hebben een (formeel) samenwerkingsverband opgericht en het aanbod geprofessionaliseerd. In 2012-2013 vindt doorontwikkeling plaats richting ondersteunende financieringsconstructies voor de boerderij-educatieve activiteiten. Daarnaast wordt de verdere uitbreiding van het netwerk ondersteund. In 2013 wordt boerderij-educatie in het rivierengebied ontwikkeld opgezet.

D. Ondersteuning Gelderse NME-centra

In de periode 2008-2010 zijn de Gelderse centra op verschillende manieren ondersteund:

1. De versnellingsagenda: een ondersteunende leergang voor de centra op het gebied van professionalisering, marketing en politieke sensitiviteit
2. Het Gelderse Klimaatprogramma: een breed programma voor het basisonderwijs en voortgezet onderwijs in Gelderland
3. Gelders arrangement NME-centra "101 Groene klaslokalen"
4. Gelders arrangement NME-centra "Natuur en milieu in de kinderopvang".

7. Provincie Zeeland | Richard van Bremen

- Zeeland recent begonnen met de vraag waarop vanuit de circulaire economie gedachte waar en op welke manier aan te sluiten bij economische sectoren en programma's.
- Vanaf september 2013 gestart met *circulaire economie* met enkele nieuwe perspectieven:
 1. *Biobased producten/materialen*: wat kan provincie Zeeland doen in eigen bedrijfsvoering?

Provincie als launching customer van duurzame stoelen, banken, lampen, etc. Beweging van nieuwbouw naar verbouw van panden; Ro & Ad Architecten wil biobased brug bouwen;

2. *Onderhoud/maintenance*: maintenance value parc in Terneuzen (wordt nog ontwikkeld);
3. *Onderwijsinstellingen*: geven les in biobased en circulaire economie. University College Roosevelt (UCR, kleinschalig hoogwaardig onderwijs) krijgt een leidende rol.

- Zeeland werkt aan een community voor biobased en circulaire economie. Ook wil de provincie aansluiten bij onderzoek naar Duurzame Business Modellen.
- De vraag is of de provincie Zeeland de NME-centra en milieufederaties moet omarmen op weg naar sociale innovatie en groene economie. Milieufederaties verbinden wel economie en ecologie = groene groei. Het is de rol van rijk en provincies om clubs als milieufederaties en IVN mee te helpen vernieuwen. Vraagtekens over bestaansrecht en rol van genoemde organisaties in hun huidige vorm. DD moet stimuleren en meehelpen om die organisaties verder te ontwikkelen, met nadruk op door ontwikkelen, niet op duurzaam sec.
- Energie coöperaties en burgerinitiatieven zet provincie Zeeland onder andere bij de Zeeuwse Milieufederatie, Zeeuws Klimaatfonds en Zeewind neer: partner van overheden en schakel tussen lokaal en provinciaal.

8. Provincie Noord-Brabant | Rob Maessen

- Vertaald naar de Brabantse situatie sluit Duurzaam Door naadloos aan bij de ambities van de Agenda van Brabant en bij de diverse beleidsprogramma's en projecten waarin de provincie onder die noemer samenwerkt met andere overheden, maatschappelijke partijen, burgers en ondernemers. Hoe zorgen we er samen voor dat we ook in de toekomst gezond en goed kunnen wonen en werken in deze regio? Hoe houden we Brabant aantrekkelijk voor bewoners en bedrijven? (<http://www.brabant.nl/politiek-en-bestuur/-/media/DCE8EB3FCD9247F78036FB0D9DDC8353.pdf>).
- Bij de Brabantse invulling van Duurzaam Door ligt de nadruk op jongerenparticipatie, het verbinden van netwerken en op burgerparticipatie door aansluiting bij lokale initiatieven. Door in Brabant actief op zoek te gaan naar allianties, netwerken en uitvoeringscoalities in het verlengde van de **Brabantse streeknetwerken**, de **Brabantse gebiedsopgaven**, en de **Brabantse beleidsthema's** krijgt de licht regisserende rol die aan provincies in het kader van Duurzaam Door is toegemeten handen en voeten.
- **Transitie agrofood sector**. In de slotverklaring van het Brabantberaad wordt die transitie benoemd als: "Wij willen in Brabant van industrial naar community farming" (<http://www.varkens.nl/sites/default/files/Slotverklaring%20Brabantberaad.pdf>). De manier waarop de intensieve sector zich ontwikkelt leidt soms tot enorme persoonlijke drama's. Gezondheidsrisico's en de bijbehorende emotionele kant zijn lastig te kwantificeren en wegen daarom bij vergunningprocedures nauwelijks mee. De provincie spant zich extra in t.o.v. wettelijke normen (de Brabantse Zorgvuldigheidsscore Veehouderij [http://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/platteland/zorgvuldige-veehouderij/brabantse-zorgvuldigheidsscore-veehouderij-\(bzbv\).aspx](http://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/platteland/zorgvuldige-veehouderij/brabantse-zorgvuldigheidsscore-veehouderij-(bzbv).aspx)) en probeert in overleg met omwonenden tot een beter resultaat voor de leefomgeving te komen. In dit verband noemt Rob ook de publicatie van de Provinciale Raad Gezondheid 'Gezond boeren in de community' (http://www.provincialeraadgezondheid.nl/actueel/publicaties/2014/Gezond_boeren_in_de_community.html?id=730). Dit boekje dient als inspiratie voor een groep van 30 derdejaars studenten van de

Design Academy (Eindhoven) die zich momenteel een half jaar bezig houdt met etnografisch onderzoek naar de toekomst van ons voedselproductiesysteem. Wat zien zij als ‘community farming’? Voor Duurzaam Door liggen de nodige aanknopingspunten in dit transitieproces. Bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van het concept ‘Agri Meets Design’ en de inzet van jongeren in de specifieke rol van gastheer, cateraar, of journalist tijdens de Dutch Design Week 2013 (<http://www.brabant.nl/subsites/dutch-design-week-2013.aspx>).

- **Veranderende relatie stad – platteland.** Ook hier zet Brabant vooral in op het verbinden van netwerken. De *BosscheBoeren* verwijst bijvoorbeeld naar een speciale app (<https://twitter.com/BosscheBoeren>, mede opgezet vanuit LvDO) die is ontwikkeld om initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten en belangstellenden in 's-Hertogenbosch met elkaar in contact te brengen.
- Inmiddels is, ruim een jaar terug, ook het Brabants Netwerk Stadslandbouw opgezet. Deze groep komt regelmatig bij elkaar, aanvankelijk bij HAS Den Bosch, maar sinds kort op locatie wat de bijeenkomst tot een belevenis maakt. Ook op LinkedIn komt het netwerk bijeen als [discussiegroep Brabants Netwerk Stadslandbouw](#) (31 leden en gelieerd aan het landelijk Stedennetwerk Stadslandbouw). Het belang van inspirerende voorbeelden zoals Groendomein Wasven in Tongelre is groot als het om sociale leerprocessen gaat. Het [youtube filmpje over Groendomein Wasven](#) illustreert dit mooi.
- Het Europese samenwerkingsproject PURE Hubs (www.purehubs.eu 2011-2015) is opgezet op basis van inspirerende voorbeelden. Het gaat over het verbinden van stedelijke netwerken en de rol die (agrarische) ondernemers kunnen spelen bij het ontwikkelen van organisatorische en fysieke knooppunten in dat verband. Dat is op zich een vrij abstract verhaal, maar juist door specifieke voorbeelden - denk aan Groendomein Wasven, of aan Philips Fruittuin - krijgt dit idee betekenis. Het nieuwe bezoekerscentrum PIT (staat voor: presenteren, informeren, trakteren) van de Philips Fruittuin fungeert als ontmoetingspunt in Landelijk Strijp, het groene uitloopgebied aan de noordwest kant van Eindhoven – beter bekend als Strijp-S – is het resultaat van een unieke publiek/private samenwerking van de gemeente (financier en eigenaar van het bijzonder duurzame gebouw) en de ondernemers van de Philip Fruittuin (eigenaar van de grond). Daarin ligt de solide basis voor een langdurige samenwerking gedurende de komende twintig jaar waarin de ondernemer publieke diensten verleent vanuit het PIT voor de gemeente en zo geleidelijk aan het gebouw in eigendom verwerft.
- Gebiedsgericht werken is de afgelopen jaren steeds belangrijker geworden in Brabant. Er worden in diverse regio's provinciale alliantiemakelaars ingezet om mee te helpen om initiatieven van de grond te krijgen. Het uitgangspunt is, dat er een duurzaam en innovatief ontwikkelingsproces plaatsvindt, waarin samenwerking centraal staat. Samen met de burgers, bedrijven en boeren uit het gebied werken aan actuele vraagstukken, zorgt voor draagvlak, betrokkenheid en slagvaardigheid. Soms gebeurt dat onder regie van de provincie. In andere gebieden ligt het initiatief bij de streek. Aansprekend voorbeeld onder regie van de provincie is Waterpoort, een relatief nieuwe naam voor het gebied dat ligt op de kruising van de provincies Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Brabant. Hier wordt samen naar maatwerk gezocht in de verbinding van stad en land, natuur en recreatie, lokale en regionale initiatieven. Dit maakt het mogelijk het beste uit een gebied te halen, zodat het vitaal, leefbaar en aantrekkelijk blijft (<http://www.waterpoortwerkt.nl/boekje-dit-is-waterpoort/>). De gebiedsopgave Waterpoort biedt diverse aanknopingspunten voor de Brabantse invulling van DuurzaamDoor.
- Gebiedsontwikkeling ‘nieuwe stijl’ gaat uit van actieve burgerparticipatie, vaak met de focus op lokale energie. Vanuit LvDO is destijds opdracht gegeven aan Michael Daamen van burgerinitiatief Energiek Moerdijk om andere, vergelijkbare initiatieven in het Waterpoort-gebied in beeld te brengen met de

vraag hoe deze te bundelen. Dat krijgt nu vorm met behulp van DuurzaamDoor in het project Decentraal Energiemanagement Waterpoort. Vertrekpunt voor dit project zijn de verschillende concrete aanknopingspunten van reeds lopende initiatieven en ontwikkelingen. *Enerzijds* ten aanzien van lokaal energiemanagement en gemeenschapscoöperaties (de O van onderop). *Anderzijds* ten aanzien van initiatieven van overheden, ondernemingen en onderwijs- en onderzoekinstellingen (de andere 4 O's) op het gebied van duurzame energieproductie, het toepassen van restwarmte en energiebesparing. Er zijn meer dan genoeg ideeën, principes en goede bedoelingen, maar alle betrokken partijen hebben de neiging om zichzelf centraal te stellen en vervolgens van daaruit het gemeenschappelijk belang te definiëren. En dan wordt het lastig om samen te werken op een manier die bijdraagt aan het realiseren van al die mooie doelstellingen. De doelstelling voor Decentraal Energiemanagement Waterpoort is om ervoor te zorgen dat de energie uit de Energieke Samenleving gaat bijdragen aan de lokale, regionale en landelijke doelstellingen op het gebied van energietransitie. De kunst is om de O van onderop steeds weer opnieuw actief te verbinden met de institutionele initiatieven en kennis van de andere 4 O's.

- Een ander belangrijk aanknopingspunt bij de Brabantse invulling van Duurzaam Door is het Europese samenwerkingsproject Rural Alliances (INTERREG-4B programma voor Noordwest Europa). Trends zoals verstedelijking, krimp en schaalvergroting in de landbouwproductie zijn nauwelijks beïnvloedbaar. De leefbaarheid van dorpen en het platteland neemt af of staat onder grote druk. Bewoners van het landelijk gebied en gemeenten maken zich daar terecht zorgen over. Met de beoogde nieuwe “plattelandsverbanden” (*Rural Alliances*) ontstaat een instrumentarium om het sociaal- economisch potentieel van het landelijk gebied beter te benutten voor het versterken van de leefbaarheid. De introductie van dit nieuwe model in het openbaar bestuur sluit nauw aan bij wat in Brabant onder de noemer van “doe-democratie” geschaard wordt. Het is een thema dat in Brabant volop in de belangstelling staat (zie ook: zelf doen <http://toolkitburgerparticipatie.hetpon.nl/>). Streekhuis Het Groene Woud & De Meierij en Streekhuis De Brabantse Kempen zijn de Brabantse partners in dit project. Aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden wordt in het project uitgezocht hoe de allianties vorm kunnen krijgen en wat daar het effect van is. Het project heeft een NING-site waarop informatie wordt uitgewisseld. Iedereen kan zich aansluiten via <http://www.rural-alliances.eu/about.aspx>. Daar vindt je o.m. het recent uitgekomen handboek alternatieve financieringssystemen voor het platteland waarover inmiddels ook een eerste blog/bespreking beschikbaar is op <http://www.slimmefinanciering.nl/alternatieve-financiering-rural-alliances/>.
- Leren van andere partners en hun praktijkvoorbeelden is een centraal thema (<http://www.rural-alliances.eu/media/6704/1777heraruralalliancenesletter1i.pdf>). Een mooi voorbeeld daarvan is een aantal filmpjes dat een Franse partner (MEDIFI) gemaakt heeft <http://www.medefi.fr/film-rural-alliances.asp>, geïnspireerd door de Brabantse voorbeelden.